

Srovnávací studie vybraných hledisek vývoje národní identity u dětí litevské a polské většiny a menšiny¹

Wojciech Sawicki

Úvod

Problém identity není ve společenských vědách nový. Nový není ani problém národní identity, třebaže v současné době nabývá nového významu v závislosti na prostředí, v němž žijeme. Procesy evropské integrace v naší oblasti a globalizace se staly nejdůležitějším současným tématem diskuse o dynamických změnách jednotlivých typů identity i identity celých národů.

Téma identity je velice složité a identita jakožto teoretický pojem obsahuje mnoho rozměrů. Jedním takovým rozměrem lidské identity je identita národní. První otázka, jež vyvstává na počátku bádání o otázce národní identity, se týká problému definování klíčových pojmů, jež používají jednotliví badatelé. Aby byl tento problém vyřešen, bylo by zapotřebí více času a prostoru, a tudíž v tomto kratším článku nebude možno nalézt odpověď na otázky definice, nýbrž jen samotné otázky.

Hovoříme-li o daném procesu, často se používají následující pojmy: „vývoj identity“, „nabytí identity“ či „dynamika identity“. Pokud hovoříme o typu této dimenze, zpravidla se objevují tyto pojmy: „etnická identita“, „národní identita“ nebo „rasová identita“. Stojí za zaznamenání, že anglicky mluvící autoři dávají přednost pojmům „etnická identita“ či „rasová identita“, kdežto autoři z polského a litevského prostředí obvykle používají „národní identitu“, zatímco „etnickou identitu“ jen zřídka. Pochopení těchto pojmů odráží chápání národa, národnosti a rasy v daném jazyku obecně. A tak může nastat nedorozumění, obzvláště pokud jsou

¹ Tento článek vychází z přednášky na mezinárodní konferenci *Menšiny v pluralitní společnosti na přelomu tisíciletí*, jež se konala v Brně od 1. do 3. září 2000.

srovnávány výsledky výzkumu z různých zemí, jež prováděli badatelé různých jazyků.

Americká badatelka Frableová², jež analyzuje definice „etnické identity“ a „rasové identity“, zjistila, že pochopit, co měl určitý autor na mysli, lze jedině tak, že se seznámíme s metodou použitou v daném výzkumu. Frableová cituje Jean Phinneyovou, jež recenzovala 70 empirických článků, otištěných v „Psychologickém bulletinu“ v letech 1972 až 1989. Ta zjistila, že „etnickou identitu“ lze chápat jako (1) sebeidentifikaci (sebevymezení či označení sebe sama); (2) postoje a pocity (sounáležitost, solidaritu či hrdost), a konečně (3) kulturní identifikaci (jazyk, hodnoty, náboženství, společenské chování a normy). Podle Phinneyové máme jen málo spolehlivých měřítek etnické identity, která lze použít pro všechny národnostní skupiny. Weinreich se pokusil etnickou identitu operacionalizovat a musel dojít k závěru, že „nelze vytvořit všeobecně platnou teorii, jež by vystihovala celou plejádu stavů, v nichž se nacházejí lidé, a jejich identitu“.³

Závěry Weinreicha a Phinneyové tedy nezní příliš optimisticky, třebaže do značné míry postihují naši realitu: naše vědomosti o této dimenzi lidské identity jsou spíše fragmentární a nespojitě a v současné době nelze najít společný jmenovatel, pod nějž by se vešlo obrovské množství empirického výzkumu na toto téma. To ovšem neznamená, že bychom měli na tomto poli ustát se snahou a nic nedělat.

Než začneme s popisem tohoto výzkumného projektu, rádi bychom definovali klíčový pojem, jež používáme. Je jím „vývoj národní identity“.

Vývojem chápeme proces změn, jež se odehrávají v čase.

Samotná lidská identita se skládá z řady prvků. V psychologické literatuře se lidská identita často dělí na dvě: osobní a společenskou identitu.⁴ Národní identita je rozměrem společenské identity, jelikož se opírá o identifikaci se skupinou. V našem pojetí se identita zakládá na vlastním uvědomění. Identita je určována nikoli tím „co o mně říkají ostatní“, nýbrž tím, „co si sám o sobě myslím“.

² Frableová, Deborah, E. S.: Gender, Racial, Ethnic, Sexual and Class Identities. *Annual Review of Psychology*, 1997, vol. 48: 139–16.

³ Weinrich, Peter: The Operationalization of Ethnic Identity. In: Berry, J.W. – Annis, R. C., (ed.): *Ethnic Psychology: Research and Practice with Immigrants, Refugees, Native Peoples, Ethnic Groups and Sojourners*. Amsterdam, Swets & Zeitlinger / Berwyn, PA, Swets North America, 1998, s.153.

⁴ Bikont, A.: Tożsamość społeczna – teorie, hipotezy, znaki zapytania. In: *Studia nad spostrzeganiem relacji „ja-inni“: tożsamość, indywidualizacja, przynależność*. Jarymowicz, M. (ed.): Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1988.

I národ, skupina lidí, z níž národní identita vyrůstá, přináší problémy s definováním. Polský sociolog Szacki⁵ tvrdí, že ani neexistuje všeobecně přijímané vymezení národa. Vývoj ideje národa ukazuje, že je odlišně chápána v západní a východní odborné literatuře. V západní Evropě a v USA se pod pojmem národ zpravidla rozumí skupina lidí obývajících určitý stát. Naproti tomu v naší oblasti se národ obvykle definuje pomocí pojmů kultury, mluveného jazyka, tradice, společného vědomí, avšak nikoli státu (kupříkladu se tu říká, že Poláci žijící v Polsku, představující národnostní většinu, a Poláci žijící v Litvě, České republice, USA, kde tvoří jednu z menšin, patří k témuž národu – Polákům). Tady přijímáme posledně uvedené pojetí národa.

Hlavním cílem tohoto výzkumu je srovnávat národnostní identitu dětí litevské a polské většiny a menšiny v Litvě a v Polsku. Na počátku si povšimněme důvodu, proč je toto téma zajímavé a proč stojí za studium, a jak nám mohou být užitečné vědomosti o procesu vývoje národní identity dětí dvou sousedních národů.

Jsou to následující důvody:

- ten hlavní a nejobecnější spočívá v tom, že vývoj národní identity je jedním z procesů vývoje osobnosti, což znamená, že lepší poznání daného procesu nám pomáhá lépe chápat vývoj osobnosti;
- dále se zmiňme o absenci náležitých vědeckých poznatků. V sovětské Litvě byly otázky národní identity a národnostních menšin v oblasti psychologického výzkumu tabu. V důsledku toho nemáme žádné údaje o vývoji národní identity litevských dětí ani dětí z národnostních menšin v Litvě. I v Polsku se výzkumu tohoto problému dosud věnovalo jen málo projektů;
- třetí důvod je praktický: lepší pochopení procesu vývoje národní identity, národních postojů i předsudků může být prospěšné při pozměňování či nápravě výchovných programů tak, aby byly s to náležitě řídit výchovu dětí a dospívající mládeže a aby jim pomáhaly udržovat kvalitní úroveň jejich života; toto je obzvláště důležité u Poláků a Litevců, jelikož oba tyto národy mají společné dějiny, někdy se vyznačující poklidným soužitím, avšak jindy poznamenané národnostními třenicemi a konflikty;
- konečně je nutno uvést, že politikové v Polsku a Litvě vyjadřují touhu svých zemí začlenit se do Evropské unie; přijmou mladí lidé, tzv. „nadházející generace“ tuto oficiálně proklamovanou orientaci a budou s ní

⁵ Szacki, J.: *Dylematy historiografii idei oraz inne szkice i studia*. Varšava, PWN 1991.

souhlasit? Výsledky tohoto výzkumu tedy mohou mít i politický dosah – mohou nám pomoci lépe chápat půdu, z níž vyrůstá národní identita „nadcházející generace“ a mladé lidi lépe připravit na život ve sjednocené Evropě.

Výzkum se opírá o poznávací přístup. Ten umožňuje nejen studovat proces vývoje, nýbrž také nacházet okamžik, kdy se vynořuje pochopení národní identity, to znamená okamžik, kdy určité dítě začíná chápat, že pojem „národní identity“ existuje. Dále je nutno podtrhnout, že toto není studie pokrývající celý jev vývoje národní identity. V úvahu bereme pouze několik málo aspektů národní identity: (1) význam národní identity ve vlastním uvažování; (2) poznávací přístup k cizincům a příslušníkům vlastního národa; a (3) vědomosti dětí o procesu, kdy se stávají členy národa, a jejich chápání tohoto procesu.

Dalším významným činitelem tohoto výzkumu je to, že se zabývá vývojem národní identity od úplných počátků chápání tohoto jevu u dětí až do věku puberty. Vzorek se skládá ze sedmi věkových skupin: od čtyřletých dětí až po šestnáctileté adolescenty.

Konečně nejdůležitější skutečností je to, že jde o srovnávací výzkum dětí a mládeže z litevské a polské většiny a menšiny. Vzorek se skládá ze čtyř většinových a menšinových skupin: Litevců v Litvě (národnostní většina), Litevců v Polsku (národnostní menšina), Poláků v Polsku (národnostní většina) a Poláků v Litvě (národnostní menšina). Srovnávací studie může nejen získat poznatky o vývoji národní identity uvedených skupin dětí, nýbrž také lépe chápat a objevovat případné rozdíly mezi dětmi z menšin a většin.

Proč jsme se vlastně rozhodli vybrat právě tyto tři aspekty vývoje národní identity – (1) význam národní identity ve vlastním uvažování; (2) poznávací přístup k cizincům a příslušníkům vlastního národa; a (3) chápání procesu, kdy se děti stávají členy národa?

Zdá se, že tyto tři aspekty jsou nejdůležitější a nejhodnější k zahájení podrobné studie na téma národní identity. Vědomí důležitosti dimenze identity a obzvláště vědomí poznávacího přístupu dětí k příslušníkům odlišných národů se může stát základnou dalších hlubších studií jevu národní identity. Na téma vývoje národní identity již byla napsána řada statí, z nichž většina se zabývá pouze určitými aspekty či složkami národní identity, jako například vědomostmi dětí o zeměpisných poměrech, vlajkách atd. A jak již bylo řečeno, o procesu vývoje národní identity máme spíše fragmentární vědecké poznatky a neexistuje žádný společný jmeno-

vatel, jenž by byl s to sjednotit všechny tyto aspekty a složky a seřadit je podle jejich významu. Naše pilotní studie ukazuje, že znalost poznávacího přístupu k osobám odlišného národa se může stát vhodnou půdou k utvoření takové širší teorie a k seřazení složek národní identity podle jejich významu. Tady mohou být nápomocny i poznatky o tom, jak děti chápou proces, kdy se stávají příslušníky určitého národa.

Hlavním cílem tohoto výzkumu je tedy odpověď na následující otázky:

1. Označují se děti za normálních okolností pomocí kategorií národní identity a je pro ně tento rozměr vlastní identifikace důležitý?

2. Jaká jsou měřítká umožňující určitému dítěti zařazovat lidi do toho či onoho národa? (Odpověď na tuto otázku nám také může pomoci zjistit, jaké jsou postoje dětí k příslušníkům odlišných národů a jaké je jejich pojetí národa.)

3. Jak děti chápou proces, kdy se stávají příslušníky národa, a co o něm vědí?

Metodika

Pro odpověď na první otázku byl použit test dvaceti vět. Školním dětem byly rozdány prázdné listy papíru a byly požádány, aby napsaly dvacet pravdivých vět, jež měly začít větou „Já jsem“. Předškolní děti, jež samozřejmě ještě nedovedou psát, byly požádány, aby nám o sobě vyprávěly. Procento dětí, jež se zmíní o své národnosti, je ukazatelem významu této dimenze identity v konkrétní skupině podle věku a národa. Jsme si vědomi toho, že tento úkol závisí na kontextu, jak už ukázaly mnohé výzkumy: patrně bychom za různých okolností obdrželi různé odpovědi (například pokud bychom se před uvedením pokynů zmínili o něčem týkajícím se národů či cizích zemí). Abychom se tomu vyhnuli, požádali jsme děti všech věkových skupin a národů, aby svůj úkol splnily za stejných podmínek a ve stejném kontextu – to znamená v jejich každodenním prostředí: ve školní třídě. Je též zapotřebí zmínit se o tom, že výklad výsledků má význam jedině tehdy, když vezmeme v úvahu alespoň dvě skupiny podle věku a národa a porovnáme jejich odpovědi. Jinými slovy výsledky výzkumu pocházející jen z jedné skupiny neříkají nic a jsou bezcenné. Zajímavé informace mohou na tomto poli přinést pouze srovnávací studie.

Abychom zjistili postoj dětí k příslušníkům odlišných národů, použili jsme asociační test. V něm jsme použili sedm slov: Polák, Litevec, Němec, Rus, Ital, Japonec a Mexičan. Tato slova byla vybrána tak, aby mezi nimi

byly vlastní národnost, tři sousední a tři vzdálené národy. Každého cílového slova se týkaly dvě otázky (kromě vlastní národnosti, kde byla kladena jen jedna otázka): 1. Co si myslíš (co tě napadá), když slyšíš slovo X (cílová národnost)? 2. Chtěl bys být X? Proč?

Vědomosti dětí o procesu, kdy se stávají příslušníky národa, se zkoumaly během rozhovoru, jenž se koná po asociačním testu a který se řídí Piagetovými pravidly. Dětem jsou kladeny následující otázky: (a) Co to znamená, když se říká, že je někdo X [národnost dítěte se uvádí ve všech těchto otázkách]? (b) Jak se někdo stane X? (c) Lze národnost změnit? (d) Lze přestat být X? (e) Co je důležitější, aby někdo mohl být X: jeho touha stát se X nebo údaj v osobních dokladech, že je někdo X?

Na konci rozhovoru následuje několik otázek o tom, zda si některé dítě přeje svou národnost změnit: (f) Chceš svou národnost změnit? (g) Kdyby svou národnost mohl změnit, kterou by sis vybral a kterou ne? Proč? A konečně pouze pro děti z národnostních menšin: (h) Kdyby sis mohl vybrat místo své země, kterou by sis zvolil: Polsko nebo Litvu? Tato otázka se týká geografických preferencí národnostní menšiny: zda by děti radši žily jako menšina ve své rodné zemi, nebo zda by se chtěly přestěhovat a stát se většinou.

Výsledky

Výzkum dosud pokračuje a byly nashromážděny jen dílčí údaje. Avšak abychom ilustrovali, jaké údaje lze v takovém výzkumu získat, uvedeme výsledky pilotní studie, jež ovšem přirozeně neposkytují dostatečnou půdu pro širší zobecnění, nicméně přesto naznačují určité tendence.

Pilotní studie byla dosud provedena jen u dvou věkových skupin (děti ve věku deseti a dvanácti až třinácti let) u tří národnostních skupin – obou většin a polské menšiny v Litvě.

Test dvaceti vět odhalil tendenci, že národnostní identita při sebevymezení je důležitější u dětí z litevské většiny (viz tabulka č. 1): 13 % a 18 % litevských dětí uvedlo svou národnost ve srovnání se 7 % a 3 % u dětí z polské většiny. Mladší děti polské menšiny v Litvě vůbec neuvedly svou národnost, zatímco procento u starších je srovnatelné s jejich vrstevníky z litevské většiny.

Potvrdí-li se ve výzkumu tyto tendence, bude možno učinit následující závěry:

Tab. č. 1 Výsledky testu dvaceti vět

	Litevská většina		Polská menšina v Litvě		Polská většina		
Věk	10	12-13	10	12-13	10	12-13	
N	22	16	15	21	29	30	
Uvedení národnosti	L	3	3	0	4	2	1
	%	13,6	18,7	0	19	6,9	3,3

1. Národní identita ve vlastním vnímání je důležitější pro děti z litevské většiny než z polské většiny. Možná je tomu proto, že obyvatelstvo Litvy je z národnostního hlediska heterogennější, což může vést k relativně brzké a silné aktivaci národního povědomí;

2. Dimenze národní identity je u malých dětí z polské menšiny v Litvě méně důležitá než u Litevců, avšak ve starších věkových skupinách se stupeň významu vyrovnává (přitom jsme však očekávali, že úroveň významu národní identity bude stejná či vyšší u polských menšinových skupin v Litvě).

Rozbor nashromážděných údajů z asociačního testu nám poskytuje obraz poznávacího přístupu k příslušníkům určitého národa. V pilotní studii byla užita tři pilotní slova: „Litevec“, „Polák“ a „Japonec“. Rozbor ukazuje, že obraz toho, jak si děti představují příslušníky odlišných národů, v podstatě obsahuje dvě hlavní kategorie: vědomosti o národu (v průměru asi 75 procent poznávacího obrazu) a vědomosti o zemi (zhruba 25 procent). Tyto údaje jsou podobné u většinových a menšinových skupin.

V první kategorii (vědomosti o národu) jsou následující podskupiny pojmů:

- poznávací a hodnotící popis
- příklady o národu
- místo, kde žije
- rodiště
- mluvený jazyk
- občanství
- kvantitativní charakteristika národa

- vztahy uvnitř skupiny
- vztahy k ostatním
- historické údaje
- cizinec
- „prostě člověk“

Na základě rozboru první podskupiny (poznávací a hodnotící popis) lze vyhodnotit přístup dětí k příslušníkům cílové národnosti. Kupříkladu podle dětí z polské menšiny jsou Japonci pohlední, chytří, inteligentní, protože disponují moderní technikou, ale také zlí, malí, brzo umírají atd.; Poláci se podobají Litevcům, snad jsou trochu zdvořilejší než Litevci; a Litevci jsou chytří a podobají se ostatním. Děti z polské většiny uvedly, že Japonci mají žlutou kůži a zvláštní oči, nosí klobouky, pěstují rýži a jedí tyčinkami, jsou malí a chytří; Poláci jsou nábožensky založení, hrdinští, vlastenečtí, mají odlišné, hezké zvyky a nechťejí opouštět svou zemi. Vědomosti polských dětí o Litevcích nejsou příliš rozvinuté: pouze se zmínily, že Litevci se podobají Polákům a mají podobné zvyky. Litevské děti uvedly o Japoncích, že jsou dobří, chytří, tvořiví, malí; Poláci jsou divní, ne moc chytří, milují svou zemi a pěstují své tradiční zvyky; a Litevci jsou dobří lidé, milující svou zemi. Tyto příklady jsem uvedl proto, abych ukázal, jak odlišné vědomosti děti mají a že se tyto vědomosti v obou národech liší. Testy povinného výběru, které se zpravidla používají ke zjištění postoju, dávají pouze částečné výsledky, jež bychom mohli označit jako „polopravdy“. Metody s otevřeným koncem, jako je tato, jsou pro badatele obtížnější, avšak přinášejí „otevřenější“ výsledky.

Podskupiny pojmů u druhé kategorie (vědomosti o zemi) jsou následující:

- poznávací a hodnotící popis
- vědomosti o dějinách
- zeměpisné znalosti
- kvalita života

Jelikož se rozhovoru dosud zúčastnily jen malé skupiny dětí, nelze uvést, který obraz v procentech náleží určitým podskupinám pojmů. Takové odstupňování podskupin pojmů a poznávacího a hodnotícího popisu podle jejich výskytu bude nakonec zajímavé a důležité, protože odhalí vývojové trendy a rozdíly mezi skupinami dětí, jež rozhovor absolvovaly.

Pokud jde o pilotní studii, jak děti chápou proces, kdy se začleňují do národa, rozhovor byl učiněn pouze u polských dětí a jejich odpovědi ještě

nebyly analyzovány. Z rozhovorů dosud vyplynula jediná jasná tendence: všechny děti z polské většiny nechtějí změnit svou národnost. A když byly požádány, aby řekly, kterou by si případně chtěly vybrat, téměř všechny uvedly španělskou národnost, zatímco když byly vyzvány, aby řekly, kterou by nechtěly, skoro všechny uvedly ruskou národnost.

Závěry

V této stati byl předložen projekt výzkumu určitých aspektů vývoje národní identity. Jak už bylo řečeno, výzkum dosud trvá a byla nashromážděna jen část údajů.

Studie provedená u různých věkových a národnostních skupin nám umožňuje ověřit platnost metod a zkoumat ty druhy výsledků, jež je možno těmito metodami získat. Ve výzkumu obdržíme tři druhy informací: 1. údaje o dětech samotných z jejich úst (význam dimenze národní identity); 2. postoj dětí k příslušníkům vlastní i cizí národnosti; 3. vědomosti dětí o procesu začleňování do vlastního národa.

Studie prokázala, že výsledky testu dvaceti vět, asociačního testu a rozhovoru mohou postavit dostatečný základ pro pozdější širší výzkum vývoje národní identity. Výsledky se též mohou stát vhodným základem pro formulování obecné teorie vývoje národní identity.

Doufáme, že z této studie vzejdou zajímavé poznatky pro většinu badatelů pracujících na tématu lidské identity.

Literatura:

- Bikont, A.: Tożsamość społeczna – teorie, hipotezy, znaki zapytania. In: *Studia nad spostrzeganiem relacji „ja-inni”: tożsamość, indywiduacja, przynależność*. Jarymowicz, M. (ed.), Vratislav – Varšava – Krakov – Gdaňsk – Lodž: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1988.
- Fraleová, Deborah E. S.: Gender, Racial, Ethnic, Sexual, and Class Identities. *Annual Review of Psychology*, 1997, vol. 48: 139–16.
- Szacki, J.: *Dylematy historiografii idei oraz inne szkice i studia*. Varšava, PWN 1991.
- Weinreich, Peter: The operationalization of ethnic identity. In: Berry, J. W.– Annis, R. C., (ed.), *Ethnic Psychology: Research and Practice with Immigrants, Refugees, Native Peoples, Ethnic Groups and Sojourners*, Amsterdam, Swets&Zeitlinger / Berwyn, PA, Swets North America 1988.

A Comparative Study of Selected Aspects of the Development of National Identity among the Children of the Lithuanian and Polish Majority and Minority

Wojciech Sawicki

The study introduces a research project designed to compare the national identity of the children of the Lithuanian and Polish majority and minority in Poland. The project sought to understand the process of the development of national identity, national attitudes and prejudices as well as highlighting of the background upon which national identity of the "forthcoming generation" is being shaped. The sample of the respondents under consideration included seven age groups from four-year-old children to 16-year teenagers. As a result, the research monitors identity attitudes of children from the very beginning of the understanding of this phenomenon to the age of puberty.

Of the aspects of national identity only the following were taken into account: (1) the importance of national identity in one's own mind; (2) the cognitive approach to foreigners and members of one's own nation; and (3) the knowledge of children of the process when they become members of a nation and their understanding of the process. This was motivated by the importance of national identity in one's own mind; the cognitive approach to foreigners and members of one's own nation; and the understanding of the process when children become members of a nation.

The research mainly wanted to find answers to the following questions:

1. Do children under normal circumstances denote themselves by means of categories of national identity and is this dimension of their identification important for them?
2. What are the criteria allowing a certain child to identify people with this or that nation? (The answer to this question will also help us ascertain what are the attitudes of children to the members of other nations and what is their definition of a nation.)
3. How do the children understand the process when they become members of a nation and what do they know about it?

The study submits a research project of certain aspects in the development of national identity. The research is still continuing and only a part of the data has been collected.

We will obtain through the research three types of information: 1. The data about the children themselves as revealed by them (the importance of the dimension of national identity); 2. The attitude of the children to the members of their own as well as other nations; 3. The children's knowledge of the process of integration into their own nation.